

Українсько-французькі зв'язки у сфері культури

Віктор Соколов,
виконуючий обов'язки
заступника директора
з наукової
роботи ДНСГБ УААН,
кандидат історичних наук

Демократичні перетворення в Україні викликали широкий інтерес до нашої країни в багатьох європейських державах, зокрема у Франції. Науковці, студенти, діячі культури, звичайні громадяни шукають нових можливостей ознайомитися з минулим і сьогоденням України.

Сучасні українсько-французькі відносини у культурній сфері, зокрема в бібліотечній та книжковій справі, — це продовження багатотисячолітньої історії їхнього розвитку. Із другої половини XIV ст. українці студіювали в Сорбонні. Їх зазначено у списках як учнів "з Рутенії" (1353, 1369), "рутенської нації з Києва" (1463, 1469) чи "Natione Ruthenia de Ucraina" (1567). У Сорбонні 1643—1645 рр. навчався Іван Ужєвич, який уклав латинською мовою рукописну "Граматику словенскую", першу граматику "руської" книжкової мови, оригінали якої знаходяться у відділі рукописів Паризької національної бібліотеки (1643) і в міській бібліотеці міста Аппас (1645) [3, с. 143—144]. У Франції зберігаються цінні писемні пам'ятки: з 1574 р. — Реймське Євангеліє, яке вважають східнослов'янською пам'яткою, створеною в XI—XII століттях, та рукопис "Православне ісповідання віри" митрополита Петра Могили (Orthodoxa Confessio Fidei, так званий Codex Parisinus) (1265). Починаючи з 1847 р., у Франції з'являються згадки, а пізніше і студії про Тараса Шевченка і Кирило-Мефодіївське братство. Знайомство Оноре де Бальзака з Евеліною Ганською зумовило його відвідини України (1847—1850) і перебування протягом кількох років у с. Верхівня на Житомирщині. Видатний французький письменник залишив нотатки про подорож Україною "Lettre sur Kiev" [1, с. 22—23].

За часів Першої світової війни, щоб не ослаблювати свого союзника — Росію, Франція оминала українське питання, а з 1916 р. французький уряд заборонив поширення у Франції журналу "La revue ukrainienne", що виходив у Лозанні, як орган Спільки визволення України. З 1917 р. виходило багато франкомовної літератури про Україну, в якій французькі політичні та наукові діячі підтримували ідею незалежності Української держави. Серед інших, наприклад, П. Шал розмістив у журналі "Le Monde Slave" статтю "La question ukrainienne et le principe des nationalités"; директор Французького Інституту в Петрограді Л. Рео опублікував доповідь на зборах Товариства "Росія" — "La République indépendante de l'Ukraine"; визначний французький славіст Л. Леже оприлюднив у "Revue hebdomadaire" 26 жовтня 1918 р. прихильну до України статтю "L'Ukraine, son passé, son avenir". Викладач французької мови у Києві Ш. Дюбрей написав спогади "Deux années en Ukraine. 1917—1919". Гурток студій українців у Парижі видав брошуру Федора Савченка "L'Ukraine et la question ukrainienne" (1918). За підтримки прихильників слов'ян Е. Дені й А. То-

ма в Парижі засновано політичне представництво Української Національної Ради під проводом Ф. Савченка та Я. Екземплярського [1, с. 145].

Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. почався новий етап національного відродження нашої країни. Втретє після Київської Русі-України почала формуватися українська державність, а з нею і культурні відносини з іноземними країнами, у тому числі з Францією.

В Угоді про культурне та науково-технічне співробітництво між Урядом України та Урядом Французької Республіки, яка була підписана 19 жовтня 1995 р. і набрала чинності для України 10 квітня 1996 р., зазначено, що сторони сприяють усім формам співпраці між такими закладами, як архіви, музеї, бібліотеки, зокрема співпраці між провідними бібліотеками України — Центральною науковою бібліотекою ім. В. І. Вернадського НАН України¹, Національною парламентською бібліотекою України, Одеською державною науковою бібліотекою ім. М. Горького² та найвизначнішими бібліотеками Франції — Національною бібліотекою та Інформаційною бібліотекою Центру Помпіду. Сторони сприяють, зокрема, забезпеченню доступу фахівців та дослідників однієї держави до книжкових фондів іншої, згідно з чинними нормативними актами обох держав [12]. До того ж, вони підтримують організацію в іншій державі книжкових виставок, зустрічей авторів, перекладачів, видавців та інших фахівців у галузі книги, а також навчання у галузі видавничої справи. Українська та французька сторони підтверджують інтерес, який вони виявляють до розвитку співробітництва між видавничими організаціями обох держав, що дає змогу розширити перекладацьку, видавничу, в тому числі спільну видавничу діяльність і розповсюдження нових творів у галузі гуманітарних та соціальних наук, літератури, філософії та інших на зразок Програми допомоги публікаціям (ПДП) "Сковорода" [12], детальніше про яку йтиметься згодом.

Під час візиту Президента України до Франції 22 червня 2005 року глави обох держав вирішили активізувати розвиток культурних відносин між двома країнами. Було домовлено, що основні напрями двосторонньої співпраці буде викладено у "Дорожній карті", реалізація якої відбуватиметься під контролем міністрів закордонних справ обох країн. Тісніше культурне співробітництво між Україною і Францією матиме на меті, зокрема, підтримку Францією реформ бібліотечної системи в Україні, спрямованих на засвоєння європейських стандартів [4]. Згідно з "Дорожньою картою", розвиток культурних зв'язків у рамках багаторічної програми співпраці передбачав проведення таких головних заходів: щорічних фестивалів "Французька весна в Україні" та українських культурних заходів у Парижі, зокрема, виставки Трипільської культури. Було задекларовано, що співробітництво між вищими навчальними закладами обох країн провадитиметься у контексті взаємного визнання дипломів та приєднання України до Болонського процесу. Метою освітянського діалогу є "...збільшення кількості українських студентів у Французькій Республіці (ФР) шляхом:

- створення спільних дипломів магістра за європейськими стандартами (зокрема, у галузі європейського права);
- підтримки набуття Україною статусу спостерігача при Міжнародній організації франкофонії і продовження зусиль з розширення викладання французької мови в Україні" [4].

¹ Нині — Наукова бібліотека України ім. В. І. Вернадського.

² Торік з нагоди 180-річчя заснування їй надано статус національної.

Сприяння діалогу між Францією та Україною у бібліотечній сфері, активізація обмінів між діячами галузі, встановлення тривалих професійних контактів є також важливою складовою двостороннього співробітництва. За цей його напрям співпраця відповідає Французький культурний центр в Україні (IFU). Він регулярно проводить культурні заходи у столиці та інших регіонах України і робить це ще активніше протягом квітня, коли відбувається "Французька весна". IFU підтримує Французька асоціація мистецької діяльності (Cultures France), яка є пріоритетним партнером Міністерства закордонних справ Франції у сфері міжнародних культурних та мистецьких обмінів [10]. IFU працює у тісному контакті з державними та приватними установами України у сфері культурної спадщини. Міністерство культури та комунікації Франції також пропонує програму стажувань "Течії" (Courants), в якій беруть участь керівники українських закладів культури. Зауважимо, що основними складовими співпраці у сфері бібліотек та видавничої діяльності є програма розповсюдження французької періодики, книг та аудіовізуальних носіїв інформації серед українських установ (бібліотеки, вищі навчальні заклади, школи, науково-дослідні лабораторії тощо) та уже згадувана раніше програма сприяння видавничій справі "Сковорода", за якою видавцям надається фінансова підтримка (оплата авторських прав та субсидія) для перекладу й видання українською мовою творів французьких авторів (сучасна література, суспільної науки, право, економіка тощо). Щороку відбувається нагородження Премією "Сковорода" за найкращий переклад, Україну відвідують французькі письменники й інтелектуали, зокрема, під час Свята французької мови (березень) та Свята читання (жовтень). Українських видавців та перекладачів запрошують на Паризький книжковий ярмарок; французькі фахівці бібліотечної та видавничої сфери відвідують Україну, а українські — Францію; реалізується програма Міністерства культури і комунікації Франції з надання стипендій для перекладачів [10].

Бібліотечна складова також присутня в освітньо-мовній співпраці між нашими країнами, основною метою якої є підтримка розвитку та модернізації викладання французької мови в Україні відповідно до реформи системи освіти, яку проводить Міністерство освіти і науки України. Основні заходи такої підтримки — програма видання підручників з французької мови за домовленістю з Міністерством освіти і науки України спеціалізованими українськими видавництвами та з французьким видавництвом CLE International; забезпечення Французького культурного центру в Києві та регіональних центрів у Дніпропетровську, Донецьку, Харкові, Львові та Одесі необхідною для викладачів навчальною літературою та дидактичними матеріалами, а також підтримка газети "Le Français", яка виходить у видавництві "Шкільний світ" [11].

Великими книжковими фондами франкомовної літератури в нашій країні володіє Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) [2, с. 66], Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника (ЛННБ) та Наукова бібліотека Одеського національного університету (ОНУ) ім. І. І. Мечникова [9]. Одну з найбільших книжкових колекцій франкомовної літератури має НБУВ. Здебільшого, це книги кінця XVII — початку XX ст., які зберігаються у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій. Цей фонд книг та періодики надійшов в 1995 р. з Обмінно-резервного фонду НБУВ у загальній кількості 62 680 примірників [8, с. 340]. Це переважно художня, історична, філософська, богословська, енциклопедична, довідкова література, словники, путівники, періодичні та продовжувані видання. Франкомовні видання колекції знаходяться також у фонді основного зберігання та у спеціалізованих відділах НБУВ. Унікальність цієї колекції не лише в тому, що в ній багато цінних книг із розпоршених приватних книгозбірень, а й у тому, що за книжковими зібраннями тогочасних ви-

датних діячів можна відтворювати історичні умови політичного та духовного життя України. Основними складовими франкомовної україніки в названих фондах є друквані книжкові (наукова, художня, довідково-бібліографічна література) і журнальні (періодичні та продовжувані) видання кінця XVII — початку XX ст. (до 1917 р.). За тематикою книжкові видання можна поділити на такі розділи:

I. Історія України часів Київської Русі.

II. Загальна історія України (Малоросії) та історія запорізьких козаків (Г. Л. де Боплан, П. Шевальє, Ш.-Л. Лезюр, Ж.-Б. Шерер, Х.-Й. де Манштейн, Вольтер, П.-Ш. Левек, Ж.-А. Шніцлер, К. Рульєр, Ф.-П. Сегюр, А. Рамбо, П. Меріме).

III. Російсько-турецькі війни (Л.-Ф. Г. де Керальо, барон де Базанкур, К. Руссе, А. В. Кінглак Б. де Мантон, маркіз де Сільва).

IV. Історія Криму та Новоросії. Подорожі (В. Кокс, Е. Кравен, Г. де Кастельно, Ж. де Сталь, О. Журдьє, Е. Марбо, В. Тиссо, Ж. де Бей).

V. Література та слов'язнознавство (А. Міцкевич, К. Кур'єр, Л. Леже, Е. М. де Вогює, В. Гюго).

VI. Наука, освіта.

VII. Релігія.

Різні аспекти українознавства XVII — початку XX ст. висвітлювались на сторінках багатьох французьких журналів та газет: "Gazette de France", "Paris Gazette", "Mercure historique et politique", "Revue independante"; "Revue du Nord", "Journal des savants" та ін. Зібрання франкомовної періодики, яке зберігається у секторі організації фонду іноземної літератури відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій, становить близько 31 тис. пр., понад тисячу назв. Досить тривалий час цей великий масив франкомовної періодики, як і книги, зберігався в Обмінно-резервному фонді НБУВ та був, по суті, закритий для дослідників. У цьому фонді можна виокремити сімнадцять назв періодичних видань, які містять матеріали про Україну, наприклад, такі: "Les annales des nationalites"; "Annuaire des traditions populaires"; "L'Anthropologie"; "Archives des missions scientifiques et litteraires"; "Revue des deux mondes" та ін. У франкомовній періодичній виявлені публікації видатних українських вчених, письменників, публіцистів: Хв. Вовка, Марка Вовчка, М. Грушевського, О. Косач, Я. Федорчука, М. Вороного, С. Єфремова, М. Костомарова, Д. Дорошенка, М. Драгоманова, а також таких французьких літературознавців, мовознавців-славістів, істориків, політологів, письменників: Л. Леже, А. Рамбо, Е. Дюран-Гревіль, П. Меріме, А. Леруа-Больє, Е.-М. де Вогює, Г. Планш, Д. Марі, К. Кур'єр, барон де Бей та ін. [8, с. 354]. Особливу увагу варто звернути на матеріали часопису "Revue des deux mondes" (RDM). Упродовж XIX ст. Україну на його сторінках представляли відомі французькі критики, мовознавці-славісти, письменники, історики, політики: Ш. де Мазад, А. Леже, В. де Марс, А. Леруа-Больє та ін. Статті "RDM" були згруповані завідувачкою сектору організації фонду іноземної літератури відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ Р. Кириченко за такими рубриками:

I. Україна у контексті французько-польських та французько-російських відносин (Ш. де Мазад, Л. Бюлоз, Е. де Лейвлі, В. де Марс, А. Леруа-Больє, Ж. Клячко).

II. Літературна та мистецька Україна (Л. фон Захер-Мазох, М. Порадовська, А. Рамбо, Е. О. Дюран, П. Меріме, Г. Планш, О. Філон, Е. Дюлоп'є, Ш. Луандр).

III. Подорожі (Ж. Арагон, С.-Р. Тайландьє, Г. Блерзі, Е. Дедарден).

Загальний аналіз франкомовної україніки свідчить про її велику цінність. У фонді НБУВ можна виявити книги ще не зафіксовані в каталогах, у тому числі в каталозі "Catalogue de la section des Russica ou ecrits sur la Russie en langues etrangers: en 2 tt. — St.-Petersbourg.: Impr. de l'Acad. Imp. des sciences, 1873", а також ті, що не згадуються в працях дослідників та бібліографів західноєвропейської україніки і,

таким чином, уперше залучаються до наукового обігу. Реконструкція походження книг та складу розпорошених колекцій та зібрань з франкомовною українкою проводилася на базі фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. Завдяки цьому було виявлено, зокрема, 35 видань франкомовної українки з рукописними провенієнціями, екслібрисами, штампами видатних вчених та громадських діячів: Д. Дорошенка, В. Ляскоронського, В. Науменка, В. Іконникова, А. Степовича, О. Попільницького, Л. Ідзіковського, а також графів Бобринських, Строганових, Милорадовичів, князів Горчакових та ін. Цінну групу становлять довідково-бібліографічні видання XIX—XX століть: фундаментальні енциклопедії, словники з питань науки, культури, освіти, видані у Франції, де українознавча тематика представлена в різних розділах та статтях.

Історія комплектування наукових бібліотек в Україні у XX ст. була тісно пов'язана з політичними та економічними реаліями суспільного життя за часів радянської влади, коли багато зібрань, що потрапляли до фондів, не залишилися в первинному цілісному вигляді, а були розпорошені по різних фондах бібліотек за принципом профілю комплектування або систематизації та бібліотечної класифікації. Бібліотеки та зібрання надходили різними шляхами: купівлі та отримання книжкових колекцій від приватних осіб як подарунком бібліотеці, націоналізації або конфіскації книг репресованих діячів у 20—30-х рр., реорганізації відділів Всеукраїнської академії наук у 1933—1934 рр. та реквізиції їхніх книжкових зібрань тощо.

9 липня 2009 р. з нагоди національного свята Французької Республіки в Національній парламентській бібліотеці України проходив День Франції, в рамках якого відбулось відкриття книжкових виставок "Світ французької культури", "Франція туристична" та "Вивчаємо французьку". На виставках представлено книги з фондів Національної парламентської бібліотеки України та Французького культурного Центру. У церемонії відкриття книжкових виставок взяли участь радник з питань культури та співробітництва Посольства Франції в Україні Олів'є Гійом, перший заступник Голови Комітету Верховної Ради України з питань Європейської інтеграції О. Зарубінський, віце-президент Асоціації "Україна — Франція" П. Ротар.

Завдяки допомозі уряду Французької Республіки багато бібліотек України поповнюють свій книжковий фонд. Так, у 2008 р. Посольство Франції в Україні від імені уряду своєї держави безоплатно передало у фонд бібліотеки Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української академії аграрних наук понад три сотні новітніх галузевих видань французькою мовою. Як запевнив присутніх Надзвичайний та Повноважний Посол Республіки Франція в Україні Жак Фор, всі ці книги є актуальними, вони видані не більше двох років тому. Цю колекцію з 313 видань українським читачам подарувала Національна бібліотека Франції. За словами представників французького посольства, дві держави з високим рівнем розвитку сільського господарства могли б бути конкурентами на світових ринках, але їхні керівники зрозуміли обопільні переваги співпраці. В аграрному секторі українсько-французьких відносин є сфери спільних інтересів, зокрема у галузі генетичної селекції тварин, розвитку системи гарантування якості та безпеки продуктів харчування та ін. Жак Фор не приховував здивування, ознайомившись із французькомовними виданнями, які бібліотека зберігає в своїх фондах понад сто років: "Як француз і як людина, яка не має відношення до сільського господарства, я вражений, що у вас є книги про Наполеона". Справді, у фондах бібліотеки зберігаються не тільки рідкісні книжки, а й такі, що належать до національних культурних надбань як України, так і Франції. На думку директора бібліотеки, професора В. Вергунова, є державна потреба для

обох країн здійснити спеціальні роботи з ретельного збереження безцінних видань і, головне, вільного доступу до них завдяки сучасним електронним засобам [10]. Директор бібліотеки подякував також радникові з аграрних питань при уряді України, академіку Французької академії сільськогосподарських наук Жан-Жаку Ерве, який не лише допоміг у проведеному кількох семінарах і зустрічах, а й посприяв у наданні фінансової допомоги бібліотеці на передплату французьких галузевих періодичних видань. Передані книжки агробіологічного та природознавчого змісту бібліотека готова зробити доступними для користування всім бажаним в Україні. "Їхня тематика, — наголосив В. Вергунов, — свідчить, що вони можуть задовольнити потреби і медиків, і педагогів, і фізиків, і юристів, і істориків, і економістів, і архітекторів". У свою чергу, директор бібліотеки презентував свій історичний нарис "Агрономія для розвитку тваринництва України і Франції XVII — початку XX ст.: події, факти, особистості", де, зокрема, зазначено, що поняття "агрономія" вперше в світі використав французький абат Жан-Франсуа Пілатр де Розьє наприкінці XVIII ст., а визначення "зоотехнія" в 1848 р. першим ужив у мовленні француз Жорж Бодеман. У нарисі також повідомляється, що перша державна дослідна установа тваринницького напрямку в Росії — Сердобське дослідне поле з дослідною фермою Сердобського повіту Саратовської губернії — виникла тільки в 1910 р. Більшість новітніх наукових знань тривалий час Російська імперія отримувала з інших країн, зокрема з Франції.

Між Україною та Францією триває активний обмін літературою. Восени 2004 р. доцент англійської та французької мов Львівського інституту фізичної культури, академік Нью-Йоркської АН Густав Цвенгрош передав до Страсбурзької бібліотеки низку видань та матеріалів з українистики французькою мовою, зокрема про постановку п'єс з української історії в паризькому "Одеоні", книгу Михайла Драгоманова "Українська література, проscribeвана російським урядом", видану ЛНУ ім. І. Франка, де, крім українського тексту, вміщено його французький переклад, здійснений Г. Цвенгрошем. Директор Страсбурзької бібліотеки Агата Бішоф-Моралес у відповідь на цю ініціативу подякувала львівським вченим за ці цікаві матеріали, зазначивши, що, як і в минулому, українські історія та література надихають сьогодні французьких поетів і композиторів на нові твори, а також подякувала за увагу до наукової бібліотеки в одному з політичних і духовних центрів об'єднаної Європи.

Фонди бібліотеки Французького культурного центру в Україні налічують близько 11 тис. книг, які розташовані за такими головними розділами: довідкова література; філософія; суспільство; політика; економіка; право; мистецтво; французька мова; художня література; історія; географія; дитяча література; переклади українською, здійснені у рамках програми "Сковорода". Секція преси центру пропонує користувачам 60 найменувань періодичних видань, що передплачені на поточний рік, підшивки попередніх років деяких журналів та перегляд шести каналів французького телебачення у прямій трансляції. До уваги відвідувачів тематичні добірки преси, зокрема "Україна у французьких засобах масової інформації", "Французькі свята", "Літературні премії" тощо. Є можливість також попрацювати з інтернет-версією деяких періодичних видань.

Українсько-французькі зв'язки в розвитку бібліотечної та книжкової справи нашої країни активно реалізуються на регіональному рівні, зокрема, в Одесі. Так, в Одеській національній науковій бібліотеці імені М. Горького у травні 2009 р. відбулася прес-конференція, присвячена програмі сприяння видавничій справі "Сковорода", у якій брали участь радник з питань культури та співробітництва Посольства Франції в Україні Анн Дюрюфле та директор "Альянс Франсез" м. Одеси Фабьєн Нейра. Зазначена програма Посольства Франції в Україні та Міністерства закордонних справ України по-

чала діяти у 1992 році. Її метою є підтримка українських видавців та перекладачів для видання українською мовою творів сучасних французьких авторів — як художньої літератури, так і наукової у галузі суспільних наук. Подібні програми є у всіх країнах Східної Європи. У Росії аналогічна програма називається "Пушкін". За минулі сімнадцять років в Україні за програмою "Сковорода" побачили світ понад 220 видань, а зараз готуються до друку ще близько 30 творів [10]. Існують стипендії для поїздок перекладачів у Францію. Українські книговидавці наразі могли б набагато повніше й активніше використовувати ті можливості, які надає ця програма.

У Харкові діє філія Французького культурного центру в Україні, який популяризує французьку мову та культуру в Харківській, Полтавській та Сумській областях. У бібліотечній сфері його основними завданнями є надання послуг медіатеки, де представлено близько 7000 книг (література для дітей та дорослих, аудіокниги, словники та енциклопедії, підручники з французької мови й посібники для складання французьких іспитів тощо), 20 найменувань періодичних видань, різноманітні фільми та музичні диски. Бібліотеку Французького центру м. Харкова відвідують також діти, які вивчають французьку мову або просто люблять читати, у спеціально обладнаній для цього кімнаті.

Про високий рівень розвитку співпраці між двома країнами у бібліотечній справі свідчить також видання в 2005 р. галузевого французько-українського термінологічного словника [15]. Таким чином, взаємодія між Україною та Францією у бібліотечній та книжковій галузі є однією з найважливіших складових двостороннього співробітництва в культурно-освітній сфері, яка має певні етапи своєї історії, сучасні приклади плідної співпраці, а також значні перспективи для розвитку в майбутньому.

Список використаної літератури

1. Borschak E. L'Ukraine dans la litterature de l'Europe occidentale / E. Borschak // *Le Monde Slave*. — Paris, 1933. — Vol. 3. — P. 120—141.
2. *Kyrytchenko R. La Bibliotheque scientifique centrale Vernadsky a Kiev: Les collections francaises / Raissa Kyrytchenko // BBF :*

- Bulletin des bibliotheques de France. — 1996. — № 6. — P. 66—69.
3. *Naroznlak Z. De Kiev a Senlis. Fidelite et perspectives d'amitie franco-ukrainienne / Z. Naroznlak, A. Prevost. — Lille, 1982. — 277 p.*
 4. "Дорожня карта" українсько-французьких відносин : набула чинності 11.11.2005 р. // *Законы Украины*. — Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/frart34/idx34902.htm>. — Назва з екрана.
 5. *Іваненко О. А. Українсько-французькі зв'язки: наука, освіта, мистецтво (кінець XVIII — початок XX ст.) / О. А. Іваненко. — К. : Ін-т історії України, 2009. — 320 с.*
 6. *Каталог виставки "Livres de France: Les Belles Lettres. La Bibliotheque Nationale. La Maison des sciences de l'homme" / уклад.: Р. С. Кириченко (кер.), Н. І. Малолетова, М. А. Стельмашева. — Кіровоград : Тема, 1995. — 37 с.*
 7. *Кириченко Р. С. Дар французького народу ЦНБ / Р. С. Кириченко // Бібл. вісн. — 1995. — № 4. — С. 31—33.*
 8. *Кириченко Р. С. Україна у франкомовних виданнях Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (кінець XVIII — початок XX ст.) / Р. С. Кириченко // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. — 2001. — Вип. 6. — С. 341—359.*
 9. *Рідкісні французькі видання XVI—XVIII ст. в зібраннях Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова / упоряд. і авт. вступ. ст. О. В. Полевщикова. — Одеса : Астропринт, 2000. — 72 с.*
 10. *Співробітництво в галузі культури та мистецтва // Офіційні матеріали Посольства Франції в Україні. — Режим доступу : http://ambafrance-ua.org/france_ukraine/spip.php?rubrique227. — Назва з екрана.*
 11. *Співробітництво у мовній та освітній сфері // Офіційні матеріали Посольства Франції в Україні. — Режим доступу : http://ambafrance-ua.org/france_ukraine/spip.php?rubrique127. — Назва з екрана.*
 12. *Угода про культурне, науково-технічне співробітництво між Урядом України та Урядом Французької Республіки : підписана 19 жовтня 1995 р. // Законы Украины. — Режим доступу : <http://www.uazakon.com/index.htm>. — Назва з екрана.*
 13. *Українсько-французькі зустрічі = Rencontres franco-ukrainiennes : [кат. вист.]. — К. : [б. в.], 1994. — 22 с.*
 14. *Царева А. В. Библиотечно-информационное образование во Франции : науч.-метод. пособие / Царева А. В. — М. : Либеря-Бибинформ, 2007. — 180 с.*
 15. *Широков А. Н. Французско-русский словарь информационно-библиотечной и документальной терминологии / А. Н. Широков, Ж.-Ж. Донар. — М. : Тезаурус, 2005. — 99 с.*